Dr hab. Irena Jaros, Prof. UŁ
Zakład Dialektologii Polskiej i Logopedii
Instytut Filologii Polskiej i Logopedii
Wydział Filologiczny Uniwersytetu Łódzkiego

Łódź, 12 sierpnia 2019 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Ilony Gumowskiej-Grochot
pt. *Bieda w świadomości mieszkańców wsi – obraz językowo-kulturowy*
Lublin 2019 (ss. 277)

Przedłożona do recenzji praca doktorska mgr Ilony Gumowskiej-Grochot, napisana w Zakładzie Historii Języka Polskiego i Dialektologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, pod kierunkiem prof. dr hab. Haliny Pelc jest obszernym opisem językowego i kulturowego obrazu *biedy* w świadomości mieszkańców wsi na tle polszczyzny ogólnej, historycznej i współczesnej. Podejmowane zagadnienie wpisuje się w dialektologiczno--etnolingwistyczny nurt badań sposobów konceptualizacji świata, jego kategoryzacji i wartościowania w języku.

Kompozycja pracy

Praca, licząca 277 stron, zawiera 4 rozdziały składające się na tekst główny (s. 5-252) oraz znajdującą się poza nim bibliografię, która zawiera literaturę przedmiotu oraz wykaz źródeł (s. 263-277). Na uwagę zasługują wstępne partie pracy, w których Autorka w pięciu obszernych, liczących w sumie 48 stron, rozdziałach obok teoretycznych i metodologicznych założeń pracy, przedstawia jej strukturę, stan badań (zob. *Wprowadzenie* i *Założenia teoretyczne pracy*, s. 9-52), wykaz źródeł analizowanych tekstów i ich charakterystykę (s. 48-52). Uwagę przykuwa rozdział 1.1. *Przedmiot badań. Bieda jako pojęcie interdyscyplinarne*, w którym autorka z dużą erudycją omawia pojęcie *biedy* jako przedmiotu badań różnych dziedzin nauki, niezwiązanych bezpośrednio z językoznawstwem. Brak pogłębionej analizy znaczenia tego pojęcie oraz sposobów jego konceptualizacji w języku polskim stał się dla Autorki pracy jedną z głównych przyczyn podjęcia się opracowania problemu badawczego, będącego przedmiotem dysertacji.

Część analityczną pracy stanowią rozdziały II-IV, które zawierają wyłaniający się z analizy kolejnych źródeł obraz *biedy* w języku i kulturze polskiej. Autorka przyjęła chronologiczny sposób porządkowania ogólnopolskich danych, rozpoczynając swoje rozważania nt. *biedy* od analizy faktów historycznojęzykowych i współczesnych (rozdz. II). Stały się one tłem dla przedstawienia miejsca *biedy* w świadomości mieszkańców wsi, które

wyłoniło się podczas interpretacji kolejnych danych, wydobytych z wybranych słowników gwarowych oraz analizy tekstów zapisanych dawniej i współcześnie (rozdz. III-IV).

Zaskakującym zabiegiem jest prezentacja analizowanych słowników i atlasów gwarowych dopiero w rozdziale III pracy, poświęconemu obrazowi *biedy* w gwarach polskich, a nie – jak w klasycznych opracowaniach naukowych – we wstępnej części dysertacji. Takie posunięcie wydaje się jednak korzystne dla przejrzystości pracy, ze względu chociażby na bardzo dużą liczbę wykorzystanych źródeł (19 słowników i 10 atlasów) i ostateczny cel – wskazanie przypisywanych *biedzie* znaczeń w gwarowych leksykonach (s. 120-122). W ten sposób autorka uzyskała wyraźny podział swojego wywodu naukowego na dwie części – dot. polszczyzny ogólnej i gwar ludowych, co wydaje się pożyteczne dla osiągnięcia założonego celu.

Ponieważ każdy z głównych rozdziałów analitycznych kończy część podsumowująca zawarty w nich wywód naukowy, wnioski wynikające z całej pracy odnajdujemy w stosunkowo krótkim rozdziale zatytułowanym *Zakończenie* (s. 251-252), który zawiera syntetyczny opis końcowych wyników badań, dotyczących językowego obrazu *biedy* w polszczyźnie oraz diachronicznych zmian w zakresie konceptualizacji tego pojęcia w gwarach polskich.

Przedłożona do oceny praca doktorska to tekst spójny, o klarownej strukturze, pozwalającej na płynne prowadzenie wywodu naukowego.

Założenia teoretyczno-metodologiczne

Przedmiotem badań wg deklaracji Autorki stało się pojęcie *biedy* wraz z jego rozumieniem i konceptualizacją w języku mieszkańców wsi, zaś głównym celem pracy zrekonstruowanie językowo-kulturowego obrazu tego pojęcia. Dzięki uwzględnieniu materiałów językowych pochodzących z różnych odmian języka oraz cezur czasowych szczegółowe cele badawcze obejmują również wydobycie różnic w zakresie obrazowania *biedy* w języku ogólnym i gwarze, dawniej i dziś, wskazanie stałych i zmiennych cech *biedy* uzależnionych od warunków społeczno-kulturowych oraz odkrycie jej związków z wartościowaniem człowieka i zmian w tym zakresie (s. 38). Wybór przedmiotu badań oraz określenie celów badawczych należy uznać za trafne, ponieważ w literaturze językoznawczej brak opracowania kompleksowo omawiającego rozumienie *biedy* i jej konceptualizacji w języku.

Osiągnięcie założonych celów badawczych wymogło na Autorce przedstawienie ludowego obrazu *biedy* na tle polszczyzny ogólnej, stąd analizę rozumienia tego pojęcia

w gwarach poprzedza interpretacja jego znaczeń w języku ogólnym. Autorka poświęca temu rozdział drugi swojej rozprawy, w którym na podstawie danych wyekscerpowanych z dobrze dobranych leksykonów historycznej i współczesnej polszczyzny buduje dynamiczny obraz pojęcia *biedy* w polszczyźnie ogólnej, jako wyrazu polisemicznego o złożonej strukturze semantycznej, ulegającego w świadomości jego użytkowników antropomorfizacji, posiadającego rozbudowaną rodzinę wyrazów. Ten obraz staje się tłem do przedstawienia *biedy* na podstawie materiałów leksykograficznych wydobytych z wybranych słowników, atlasów oraz tekstów gwarowych. Dobór materiałów źródłowych nie budzi zastrzeżeń. Świadczy o dociekliwości i staranności badawczej doktorantki, która dotarła do kilkudziesięciu różnych źródeł publikowanych, zawierających analizowany leksem i konteksty gwarowe oraz samodzielnie pozyskała materiał gwarowy podczas eksploracji terenowej w 13 wsiach Lubelszczyzny. Doktorantce należą się słowa uznania za niewątpliwy trud zorganizowania badań w terenie, dotarcie do odpowiednich informatorów.

Przyjęcie ahistorycznego podejścia do zakresu analizowanego materiału, możliwie jak najbardziej szerokiego, obejmującego słownictwo, frazeologię, przysłowia i teksty jest słuszne, bowiem tylko w taki sposób jesteśmy w stanie zrekonstruować w miarę pełny obraz świata powstały w umyśle konceptualizatorów, odbierających go mentalnie z różnych punktów widzenia i w różnym czasie, dostrzec zmiany w zakresie pojmowania badanych pojęć, uchwycić hierarchizację ich cech i składników konotacyjnych, wskazać wśród nich te, które są nowe w stosunku do starszych danych. Taka koncepcja badań oznacza, że celem Autorki jest nie tylko statyczny opis „najczęstszych i najważniejszych aspektów *biedy*, utrwalonych w świadomości mieszkańców wsi" (s. 149), ale także próba ukazania zmian w zakresie rozumienia tego pojęcia na przestrzeni lat pod wpływem przemian społeczno-kulturowych, a więc ujęcie dynamiczne, ewolucyjne. Celowi temu służy przyjęta metodologia badań łącząca metody klasycznej dialektologii z ujęciami etnolingwistycznymi, kognitywnymi w zakresie opisu językowo-kulturowego obrazu *biedy* w społecznościach wiejskich. Autorka dokonuje deskrypcji sposobów konceptualizacji *biedy* w świadomości mieszkańców wsi, wykorzystując do tego narzędzia charakterystyczne dla badań językowego obrazu świata.

Podstawy metodologiczne pracy zasługują na pozytywną ocenę. Dobrze przemyślany dobór źródeł umożliwił Doktorantce pozyskanie wiarygodnej bazy materiałowej zaś zastosowanie wybranej metody analitycznej dowodzi Jej wysokiej świadomości metodologicznej.

Analityczno-interpretacyjna część pracy

Zasadniczy trzon pracy stanowią trzy rozdziały analityczno-interpretacyjne, w których obraz *biedy* został zrekonstruowany na podstawie zgromadzonych danych językowych obejmujących leksykę, frazeologię, przysłowia oraz teksty. Analizę tekstów poprzedza deskrypcja obrazu *biedy* dokonana na podstawie danych leksykograficznych (historycznych, współczesnych i gwarowych) z uwzględnieniem etymologii analizowanego leksemu, jego rozwoju formalno-znaczeniowego oraz różnych relacji semantycznych z innymi leksemami.

Analiza danych zawartych w historycznych zbiorach leksykograficznych pozwoliła Autorce uchwycić ewolucję znaczenia starszej (*biada*) i nowszej formy wyrazu *bieda*, a także zauważyć wzrost derywatów utworzonych od tej podstawy. Według informacji zawartych w tekście, Doktorantka nie wykorzystała do tego celu danych pochodzących ze „Słownika języka polskiego XVII i poł. XVIII wieku" dostępnych w ograniczonym zakresie zarówno w wersji papierowej, jak i elektronicznej. Tłumaczy się brakiem opracowania hasła *bieda* w tym słowniku w roku 2017 (data dostępu), co było wtedy faktem (s. 56). Ponieważ Pani magister przyjęła w pracy zasadę korzystania tylko z dzieł leksykograficznych, mogę zrozumieć brak zainteresowania się kartoteką do ww. słownika, dostępną na stronie Repozytorium Cyfrowego Instytutów Naukowych ( ), w której – w sytuacji braku opracowanego hasła w słowniku - można znaleźć cytaty z wyrazem *bieda* oraz wyrazami pokrewnymi. Aktualnie odnajdujemy w wersji elektronicznej słownika zalążek hasła *biada/bieda* (aktualizacja z maja 2019 r., a więc po ukończeniu pracy przez doktorantkę) z definicjami znaczeń, związkami wyrazowymi, frazeologizmami i bogatym zbiorem cytatów, które – planując publikację rozprawy – warto byłoby wykorzystać w celu uzupełnienia danych leksykograficznych.

Drobne uwagi interpretacyjne wnoszę do sposobu analizy słowotwórczej hipokorystycznych przymiotników należących do rodziny przymiotnika *biedny*, których szeroki wachlarz prezentuje autorka na s. 61 i 125. Gdy poszukujemy wykładników słowotwórczych tworzących derywaty bez znajomości parafrazy ich znaczenia słowotwórczego, wskazujemy najbliższą pod względem formalnym podstawę słowotwórczą. Stąd dla takich formacji, jak *biedniuteńki*, *biedniuśki* oraz *biedniusieńki* widziałabym nie wyraz *biedny*, ale odpowiednio: *biedniutki*, *biedniusi*, oraz *biedniuchny*, *biedniusieńki* dla przysłówków *biedniuchno*, *biedniusieńko*. Poza tym Autorka wśród funkcjonujących we współczesnej polszczyźnie przymiotników wymienia wiele dawnych form imiesłowowych, takich jak *obiedniały, przybiedzony, wybiedzony, zabiedzony, zbiedniały, zbiedniowany* (s. 80), które jeśli nawet są charakteryzowane w źródłach jako przymiotniki,

wymagają komentarza historycznojęzykowego. W tym miejscu sugerowałabym uzupełnienie bibliografii o podstawową literaturę odnoszącą się do słowotwórstwa opisowego, historycznego i gwarowego.

Aktualną w polszczyźnie charakterystykę językowej konceptualizacji *biedy* oparła Autorka pracy m.in. na danych leksykograficznych pochodzących ze słowników współczesnego języka polskiego. Obok przedstawienia współcześnie przypisywanych *biedzie* właściwości, które Doktorantka trafnie wydobyła na podstawie analizy znaczeń omawianego leksemu, w rozdz. 2.4. i 2.5 podjęła się próby ustalenia różnych relacji semantycznych zachodzących między leksemem *bieda* a innymi terminami pozostającymi z nim w stosunku hiponimii, synonimii i antonimii. Dokonała tego we właściwy dla siebie sposób – rzeczowo i dokładnie omawiając różne aspekty związku *biedy* z innymi terminami w porządku wertykalnym i horyzontalnym. Należy w tym miejscu zwrócić jednak uwagę, że wielopłaszczyznowe uwikłanie pojęcia *biedy* w różne relacje o charakterze semantycznym mieści się w zakresie teorii pola znaczeniowego, do której warto moim zdaniem byłoby się odnieść.

Niezwykle ciekawe dla dialektologa są dwa ostatnie rozdziały, w których Autorka prezentuje obraz *biedy* na podstawie materiałów gwarowych. Z uwagi na niezwykle bogaty materiał Doktorantka skupiła się na analizie najważniejszych i najczęściej występujących w opracowaniach gwarowych faktów, obejmującej opis znaczeń wyrazu *bieda* i wybranych derywatów oraz jej synonimów i związków wyrazowych, prezentację zestawu metafor pojęciowych utrwalonych w strukturze frazeologizmów (rozdz. III) oraz przedstawienie różnych aspektów *biedy* utrwalonych w świadomości mieszkańców wsi na podstawie ich wypowiedzi, pochodzących z różnych cezur czasowych (rozdz. IV). Magister I. Gumowska-Grochot bardzo dobrze poradziła sobie z selekcją i interpretacją wyjątkowej mozaiki faktów gwarowych, zwracając uwagę m.in. na różnice między wnioskami wyłaniającymi się z analizy danych ogólnopolskich a sformułowanymi na podstawie materiałów gwarowych w zakresie funkcji omawianego leksemu w tych odmianach języka, w strukturze konceptu *biedy* utrwalonego w świadomości mieszkańców wsi, jej konotacjach i wartościowaniu. Umiejętnie rekonstruuje obraz *biedy* na podstawie starszych i współczesnych wypowiedzi informatorów, wskazując podstawowe jej aspekty – materialno-bytowy, temporalny, społeczny i psychospołeczny, lokatywny i wartościujący.

Pracę kończy obszerna bibliografia, licząca ok. 300 pozycji. Jej zawartość oraz sposób zredagowania nie budzą większych zastrzeżeń. Literatura przedmiotu jest bogata, dobrze wykorzystana, służąca dyskursywnemu tokowi wywodu.

Redakcyjno-stylistyczna strona pracy

Przedstawiona do recenzji praca napisana jest poprawną, płynną polszczyzną, Doktorantka precyzyjnie wykorzystuje składniowe i stylistyczne środki językowe w procesie konstruowania tekstu naukowego. Praca jest dobrze zredagowana, wolna od błędów gramatycznych, interpunkcyjnych, ortograficznych i edytorskich. Jedynym postulatem o charakterze redakcyjnym jest usunięcie, pojawiających się w końcowych partiach kilku mniejszych części analitycznych, odautorskich zapowiedzi zawartości kolejnych rozdziałów, np. „Po spostrzeżeniach natury formalnej, w dalszej części rozprawy przejdę do opisu składników konceptu" (s. 150, zob. także: s. 111, 170). Zachowanie tego typu wypowiedzi wydaje się niepotrzebne, ponieważ kompozycja i zawartość poszczególnych rozdziałów została dokładnie przedstawiona we *Wprowadzeniu* (s. 7-8).

Podsumowanie

Przedłożona do oceny dysertacja doktorska zasługuje zdecydowanie na ocenę pozytywną. Jest tekstem interesującym o dużych walorach poznawczych, wartościowym i potrzebnym. Podjęty temat badawczy oraz sposób jego opracowania wzmacniają status badań dialektologicznych, ściśle powiązanych z etnolingwistyką ze względu na wspólne cele obu subdyscyplin językoznawstwa.

Z uwagi na te niewątpliwe atuty wysoko ocenianej przeze mnie dysertacji, do których możemy dołączyć przemyślany i konsekwentnie realizowany sposób prowadzenia wywodu naukowego oraz nienaganny styl naukowy, wnioskuję o wyróżnienie pracy doktorskiej Pani Ilony Gumowskiej-Grochot. Jednocześnie wyrażam przekonanie o potrzebie jej opublikowania.

Konkluzja

Rozprawa mgr Ilony Gumowskiej-Grochot, pt. *Bieda w świadomości mieszkańców wsi –obraz językowo-kulturowy*, spełnia wymogi określane w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2003 r. Nr 65, poz. 595; z późn. zm.), tzn. stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wykazuje, iż Autorka dysponuje ogólną wiedzą teoretyczną z zakresu językoznawstwa, a także potwierdza jej umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. W związku z tym wnioskuję o dopuszczenie Autorki recenzowanej pracy do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dr hab. Irena Jaros, prof. UŁ